

Πανδώρα

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ 10ος ΧΡΟΝΟΣ 5. 2007-11. 2007 €12

Θανάσης Βαλτινός: Φουραντάν, Διήγημα
Νικήτας Παρίσης: Τρία προ-ποιητικά κείμενα
Τρεις σύντομες γραφές για το χρώμα
Βαγγέλης Αθανασόπουλος: Συζήτηση για το βιβλίο
του Οι ιστορίες του κόσμου, με τον Γιώργο Ρωμανό
Πρόδρομος Χ. Μάρκογλου: Δύο ποιήματα
Ξενοφώντας Α. Κοκόλης: Τέσσερις καθαφικές παρωδίες
Γιώργος Αράγης: Η σχέση του Γιώργου Ιωάννου
με το περιβάλλον

Τόλης Νικηφόρου: Ένα ποίημα και δύο πεζοποιήματα
Αλέξης Ζήρας: Ορέστης Αλεξάκης
Γιάννης Κιουρτσάκης: Μποτίλια στο πέλαγο
Περικλής Σφυρίδης: Ο ρόλος της ιατρικής
στην πεζογραφία μου

Μάριος Μιχαηλίδης . Κώστας Ριζάκης . Γιώργος Μοράρης
Γιάννης Σπ. Καραχάλιος . Στέλιος Θ. Μαφρέδας
Λιάνα Πέτσα . Α. Ιάσων . Στάθης Κουτσούνης
Μαρία Κουγιουμτζή . Γιάννης Κόραβος . Νίκος Μαρκέας
Μαρία Καρδάτου . Γιώργος Σταμούλης
Γιάννης Αλεξανδρόπουλος . Γιώργος Αλισάνογλου
Μελίτα Τόκα-Καραχάλιου . Δημήτρης Παπαράλλης
Ντίνος Παπασπύρου . Χλόη Κουτσουμπέλη
Κατερίνα Ζαχαριάδου . Ιωάννης Βογιατζής
Αφροδίτη Κοΐδου . Γρηγορία Πούλιου

Δημήτρης Θεοχάρης: Ζαχαρίας Καλλιέργης,
(ο πρώτος Έλληνας τυπογράφος, το 1499, στη Βενετία)
Ξενοφώντας Α. Κοκόλης: Άνθρωποι και μη:
τα όρια της φαντασίας στο Σκαρίμπα
Περικλής Τσελίκης: Ζήσιμος Λορεντζάτος - Μικρά Σύρτις
Γιώργος Ξανθάκος: Χέρμαν Μπροχ
Έφη Χ. Πέτκου: Α. Παπαδιαμάντης - Γ. Βιζυηνός,
Η παρουσίαση του εγκλήματος στη νεοελληνική αφήγηση
Γιώργος Ρωμανός: Διήγημα. Δοκίμιο

Επιλογές και θέματα κριτικής
Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ . Κώστας Ριζάκης
Λιάνα Πέτσα . Σάκης Παπαδημητρίου
Ποιητική Ανθολογία Ελλήνων και Αλβανών ποιητών
Ου τόπος: Στήλη ελεύθερης έκφρασης

20

Γιώργος Αράγης

Η σχέση του Γιώργου Ιωάννου με το περιβάλλον*

το νεοελληνικό κράτος, που ιδρύθηκε το 1827, παρουσιάστηκε από νωρίς ένα φυλετικό ζήτημα, καθώς οι αρχαιοελληνικές ρίζες του από το ένα μέρος του δυτικού κόσμου υποστηρίχτηκαν ένθερμα (φιλελληνισμός), ενώ από το άλλο μέρος αμφισβητήθηκαν (υπόθεση Φαλμεράγιερ). Η νεοελληνική πλευρά αντιδρώντας στην αμφισβήτηση των αρχαιοελληνικών καταβολών της, γύριζε ερείσματα κατεξοχήν στο ιδεολογικό επίπεδο. Έτσι διαμορφώθηκε ένα πλέγμα ιδεών που θα το λέγαμε εθνική ιδεολογία, σύμφωνα με την οποία ο Νεοελληνικός κόσμος αποτελούσε συνέχεια του Αρχαίου Ελληνικού και του Βυζαντινού. Ο ιστορικός Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος στην ιστορία του Ελληνικού έθνους (1853), υποστήριξε την τριφασική συνέχεια (Αρχαία, Βυζαντινή, Νεότερη) του ελληνισμού. Κι η εκδοχή αυτή αποτέλεσε τη βάση της νεοελληνικής εθνικής ιδεολογίας.

Η λογοτεχνία από την πλευρά της πώς αντέδρασε στο συγκεκριμένο ζήτημα; Η λογοτεχνία αρχικά δέχτηκε σε μεγάλο βαθμό τις θέσεις της εθνικής ιδεολογίας και ουσιαστικά υπήρξε ένας έμμεσος εκφραστής της. Στην ποίηση ιδίως επικράτησε ένας λόγος ρητορικός, συχνά μνημειακός, έντονα εθνοκεντρικός. Με το πέρασμα ωστόσο του καιρού η λογοτεχνία άρχισε να αποβάλλει σταδιακά αυτόν τον ιδεοκρατούμενο χαρακτήρα της. Και τούτο έγινε με την βαθμιαία στροφή της προς την αναζήτηση της εντοπιότητας ή, αλλιώς, προς την εμπειρική έκφραση της πραγματικότητας. Έκτοτε, ομολογημένη ή όχι, η αυθεντική έκφραση της νεοελληνικής ανθρωπογεωγραφίας, ως στοιχείο αυτογνωσίας, αποτέλεσε —και εξακολουθεί να αποτελεί— βασικό λογοτεχνικό στόχο. Από την άποψη αυτή η νεοελληνική λογοτεχνία, από ένα σημείο και μετά, στάθηκε μακριά από τα ιδεολογικά κηρύγματα, αλλά πολύ κοντά στη φωνή των πραγμάτων.

Η εμφάνιση του Ιωάννου στα νεοελληνικά γράμματα, τη δεκαετία του 1960, ως πεζογράφου, έδειξε αμέσως πως είχαμε να κάνουμε με ένα τάλαντο που έδινε μια προσωπική, πρωτότυπη και πειστική απάντηση στο θέμα της εντοπιότητας. Ο πεζογράφος αυτός προερχόταν από τα λαϊκά αστικά στρώματα, με προσφυγικές ρίζες, και ήταν ένας διεισδυτικός εκφραστής τους. Μεταξύ άλλων αναδειχνόταν σε δεινό ιχνογράφο του ανθρώπινου και μη περιβάλλοντός του. Μιά πλευρά της συγγραφικής του επίδοσης για την οποία διάλεξα να σας μιλήσω σήμερα. Σαν εισαγωγή στο θέμα αυτό σας διαβάζω ένα απόσπασμα από παλιότερη ομιλία μου για τον συγγραφέα:

«Στην Αθήνα», έλεγα, «είχα μείνει περισσότερα χρόνια από εκείνον. Έτσι, λογικά, θα έπρεπε να αισθάνομαι περισσότερο «ιθαγενής», καθόσον είχα έρθει σε μικρότερη ηλικία και ασχημάτιστος. Μπορώ να πω ωστόσο ότι γενικά δεν ένιω-

*Κείμενο εισήγησης που έγινε στις 16/3/2007 στο Τμήμα Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Κατάνιας.

θα να είχα οργανικούς δεσμούς με την πόλη ως υπαίθριο τουλάχιστο περιβάλλον.

Και δεν ήμουν ο μόνος γιατί κι άλλοι γνωστοί, παρόμοια φερτοί εδώ,¹ έκαναν λίγο πολύ την ίδια διαπίστωση. Με τον Ιωάννου εντούτοις συνέβαινε κάτι ασυνήθιστο, σχεδόν εκπληκτικό. Ήταν να τα χάνει κανείς βλέποντας πόσο γρήγορα δημιουργούσε δεσμούς με τους χώρους αυτής της τιμεντένιας πόλης. Αρκεί να περνούσε μια δυο φορές από το ίδιο μέρος για να αισθάνεται πως είχε πια προσωπική σχέση μαζί του. Προτού καλά καλά κλείσει πενταετία στην Αθήνα είχε αφομοιώσει κιόλας ή, για να το πω με το καβαφικό ρήμα, είχε «αισθηματοποιήσει» όλη την περιοχή του κέντρου της, από τα Πατήσια μέχρι την Ακρόπολη, κι από το Μεταξουργείο μέχρι τους Αμπελόκηπους. Βαδίζοντας στους κεντρικούς δρόμους είχε να λέει πράγματα που άλλος θα χρειαζόταν πολλαπλάσια χρόνια παραμονής στην πόλη έστω και μόνο να υποψιαστεί την παρουσία τους. Το κυριότερο ωστόσο δεν ήταν ότι παρατηρούσε τα πάντα αλλά ότι τα έκανε κτήμα της ψυχής του. Κι αυτό φαινόταν ακόμη και από το χρώμα της φωνής του. Καθώς λ.χ. έλεγε «στη Σόλωνος», το όνομα του δρόμου ηχούσε σα να έβγαινε από τις εμπειρίες μιας ζωής και όχι τον «οδηγό» της πόλης. Αν η τέτοια αφομοίωση του περιβάλλοντος αποτελούσε ζήτημα δουλειάς θα έλεγα πως ήταν άθλος της ακάματης ζωτικότητάς του. Στην πραγματικότητα όμως αναγόταν σε κάτι βαθύτερο, για το οποίο δεν ξέρω να έχουμε κατάλληλη λέξη, εκτός από την πολύ γενική, αόριστη και κάπως φθαρμένη λέξη δαιμόνιο.»²

Βέβαια, ακόμα και φθαρμένη, η λέξη «δαιμόνιο» είναι πολύ βαριά. Τη χρησιμοποίησα ωστόσο γιατί ήθελα να τονίσω αυτή την ιδιαιτερότητα του συγγραφέα: την έφεσή του να προσοικειώνεται τον περιβάλλοντα χώρο. Μια έφεση που γίνεται αμέσως αισθητή στα γραφτά του. Όταν π.χ. διαβάσει κανείς «πεζογραφήματα» όπως «Ο ξενιτεμένος», «Φτερούγα σκοτεινή», «Η σαρκοφάγος», «Ομίχλη», καθώς και πολλά άλλα, αισθάνεται αυτή τη βαθιά σχέση του υποκειμένου με το φυσικό περιβάλλον του. Τόσο που θάλεγε κανείς πως ο αφηγητής συνδέεται μ' αυτό το περιβάλλον κατά τρόπο, τόσο υπαρξιακό, όσο και αισθησιακό. Έτσι μπορώ να πω ότι στη «Φτερούγα σκοτεινή» και στην «Ομίχλη» προέχει η υπαρξιακή σχέση με το περιβάλλον, ενώ στα «Ο ξενιτεμένος» και «Η σαρκοφάγος» προέχει η αισθησιακή. Και για να μείνουμε κοντά στα κείμενα θα σας διαβάσω δύο αποσπάσματα.

Το πρώτο, αμέσως παρακάτω, από το κείμενο «Ομίχλη», όπου προέχει, όπως είπαμε, η υπαρξιακή σχέση με το περιβάλλον. Διαβάζω:

«Δε θυμάμαι από πού ερχόταν εκείνη η ομίχλη· μάλλον κατέβαινε από ψηλά. Τώρα, πάντως, ξεκινάει βαθιά από τα όνειρα. Αυτά που χρόνια μένανε σκεπασμένα με ένα βαρύ καπάκι, που όμως πήρε από την πίεση για καλά να παραμερίξει.

»Πέφτει πολλή ομίχλη, γίνομαι ένα μ' αυτήν, και ξεκινάω. Ακολουθώ άλλες σκιές ονοματίζοντάς τες. Περπατώ κοιτάζοντας το λιθόστρωτο. Αυτό σε πολλούς

¹ Δηλαδή στην Αθήνα.

² Γιώργος Αράγης, Γιώργος Ιωάννου. Στοιχεία προσωπογραφίας, Εταιρεία Συγγραφέων, Αθήνα, 1988, σσ. 21-23.

δρόμους και δρομάκια ακόμα διατηρείται. Δεν υπάρχει, βέβαια, ανάμεσα στις πέτρες χορταράκι, που φύτευε τότε. Όλα έχουν γκρεμίσει ή ξεραθεί. Κανένας θάνατος δεν είναι καλός. Ω, και να 'ταν αλήθεια, αυτό που λένε, πως θα τους ξαναβρούμε όλους...

»Ακολουθώντας τις σκιές μπαίνω πάντα στον ίδιο δρόμο. Τα δέντρα και τα φυτά θεριεύουν μες στη μοναξιά και τη θολούρα. Γίνονται κάστρα τεράστια. Φτάνω στο αγέρωχο σπίτι το τυλιγμένο με κισσούς και φυλλώματα. Παρόλο που οι σκιές κοντοστέκονται και σαν να μου γνέφουν, εγώ δεν πλησιάζω καν στην Πορτάρα. Θαρρώ πως μόνο αγαπημένο πρόσωπο θα με πείσει κάποτε να την περάσω.

»Φεύγω και ξαναχάνομαι στα τραμ, τα φώτα και την κίνηση. Ο νους μου είναι κολλημένος στην ομίχλη και σε όλα όσα είδα μέσα σ' αυτήν. Προσπαθώντας να ξεχαστώ περπατώ πολύ στις ομιχλιασμένες νύχτες. Αισθάνομαι κάποια ανακούφιση με το βάδισμα. Τα μεγάλα βάσανα κατασταλάζουνε σιγά σιγά στο κορμί και διοχετεύονται από τα πόδια στο υγρό χώμα.»

Βλέπετε πώς μιλάει ο πρωτοπρόσωπος αφηγητής για το φυσικό περιβάλλον. Η ομίχλη «τώρα ξεκινάει βαθιά από τα όνειρα». Το χορταράκι που φύτευε άλλοτε «ανάμεσα στις πέτρες» έχει ξεραθεί, κι είναι αυτό σαν ένας μικρός θάνατος. Όμως: «Κανένας θάνατος δεν είναι καλός. Ω, και να 'ταν αλήθεια, αυτό που λένε, πως θα τους ξαναβρούμε όλους...» Όλους τους αγαπημένους στην άλλη, βέβαια, ζωή... «Παρόλο που οι σκιές κοντοστέκονται και σαν να μου γνέφουν, εγώ δεν πλησιάζω καν στην Πορτάρα». «Οι σκιές», για όποιον είναι εξοικειωμένος με την πεζογραφία του Ιωάννου, είναι οι σκιές γνωστών ανθρώπων που δεν υπάρχουν πια. «Πορτάρα» είναι η μεγάλη πόρτα της αυλής από ένα ακατοίκητο αρχοντικό σπίτι στη Θεσσαλονίκη. Το συναντούμε και σε άλλα γραφτά του συγγραφέα. «Αισθάνομαι κάποια ανακούφιση με το βάδισμα. Τα μεγάλα βάσανα κατασταλάζουνε σιγά σιγά στο κορμί και διοχετεύονται από τα πόδια στο υγρό χώμα.» Εδώ μπορεί να πει κανείς πως έχουμε οργανική προέκταση του έμφυχου μέσα στο άψυχο.

Να δούμε τώρα το δεύτερο απόσπασμα. Είναι από το κείμενο «Ο ξενιτεμένος», όπου προέχει, καθώς είπαμε, η αισθησιακή σχέση του αφηγητή με το περιβάλλον. Λοιπόν:

«Με τήν παραμικρή αφορμή φεύγω στην έρημο,³ είναι σα θάλασσα: πάντοτε έκαμνα το συνδυασμό τους. [...]

»Αλλά κάθε λίγο και λιγάκι, χάνω τον προσανατολισμό μου, όπως όταν ξυπνώ στο θεοσκότεινο δωμάτιο. Έχω όμως την πυξίδα και τον πολικό. Δεν υπάρχουν εδώ σύννεφα να σκεπάζουν τα άστρα. Ξενοιάζω τουλάχιστο από τις καταιγίδες. Εξάλλου με οδηγούν και τα κύματα της άμμου. Ο γκίμπλης, ένας δυνατός αέρας της ερήμου, φυσάει από το νοτιά, κι όταν σταματά κι αφήνει ήσυχη την άμμο, μένουν σχηματισμένα άπειρα μικρά κυματάκια, που δείχνουν κατά το βοριά και την πατρίδα. Θυμίζουν όμως και απόκρυφα γυναικεία μέλη. Πέφτω μπρούμυτα και σκαλίζω με τα δάχτυλα την άμμο. Πιο μέσα βρίσκω μια κίτρι-

³ Το 1962-3 ο Ιωάννου στάλθηκε με εκπαιδευτική αποστολή στη Βεγγάζη της Λυβίας.

νη σκόνη σα θειάφι. Στην επιφάνεια όμως είναι σαν το σπειρωτό σιμιγάλι, που κάμναμε χαλβά στα γενέθλιά μου. [...]

»Στην αρχή η έρημος δεν μου θύμιζε τίποτα, απλώς μου έφερνε μια διέγερση, όπως κάθε εξοχή. Αργότερα όμως άρχισε να πλημμυρίζει από μορφές, γιατί η άμμος πλάθεται. Όρες χάνομαι μέσα στον ήλιο, πλάθοντας γυναίκες ξαπλωμένες μπρούμυτα ή ανάσκελα. Πιστεύω πως τις πλάθω σωστά, αν και τα μοντέλα μου ήταν πάντοτε κουκουλωμένα. Γι' αυτό κυρίως στηρίζομαι πάντα σε ένα, που έχω ολόκληρο υπόψη μου. Προσπαθώ να πλάσω και άντρες. Δυστυχώς ανάσκελα δεν καταφέρνω ακόμα να τους αποδώσω. Φταίει βέβαια και το υλικό, που δεν υψώνεται. Ποθώ πολύ να αναπαραστήσω τη μάνα μου, τους δικούς μου ή τους φίλους μου· αλλά κάτι ξεπηδάει μέσα μου, μου πιάνει τα χέρια και μου τα μπερδεύει. Δεν μπορώ να τους φαντασθώ, ολοένα τους χάνω. Δεν είμαι άξιος ακόμα για ένα τέτοιο αμάρτημα. Γιατί, καθώς είμαι ολομόναχος, αμαρτάνω ασυγχώρητα ίσως, με όλα τα άγνωστα αυτά κορμιά. Βγάζω το άχτι μου· κατόπι τα διαλύω με κλοτσιές. Είναι πολύ πιο εύκολη εδώ, και προπάντων εντελώς ακίνδυνη, η τέλεια εξαφάνιση, όπως και κάθε άλλη αποχαλίνωση. Κλαίω από ευχαρίστηση· όσους κόκκους έχει η άμμος, τόσες κοντεύουν να γίνουν οι αμαρτίες μου. Τόσες βέβαια πρέπει να είναι αποδώ και πέρα οι προσευχές μου. Η έρημος μοιάζει με το Άγιο Όρος: μπορείς να αμαρτήσεις βαρύτερα από παντού.»

Σχόλια πάνω στο δεύτερο απόσπασμα μάλλον δεν χρειάζονται μια και η αισθησιακή σχέση του αφηγητή με το φυσικό περιβάλλον είναι ολοφάνερη.

Σχετικά με τη γραφή του Ιωάννου θα πρέπει να υπογραμμιστεί ο οργανικός χαρακτήρας των περιγραφών του. Από περιγραφές του φυσικού περιβάλλοντος είναι γεμάτος ο λόγος των μυθιστορημάτων και των διηγημάτων της παγκόσμιας πεζογραφίας. Δεν πιστεύω να υπάρχει πεζογραφικό έργο χωρίς περιγραφές του χώρου. Συνήθως όμως πρόκειται για περιγραφές που αφορούν το στίβο στον οποίο εκτυλίσσεται η αφηγηματική δράση. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο συγγραφέας είναι σαν να μας λέει: εδώ, σ' αυτό το μέρος συνέβησαν, συμβαίνουν ή θα συμβούν τα γεγονότα που σας παρουσιάζω. Η περιγραφή αυτή έχει κάπως στατικό χαρακτήρα και χρησιμεύει για να ξέρει ο αναγνώστης πού θα κινηθούν τα πρόσωπα του έργου. Πολύ διαφορετική είναι η περιγραφή όταν μέσα από αυτή μας δίνεται απευθείας η ανθρώπινη κατάσταση. Στη δεύτερη περίπτωση δεν υπάρχουν περιθώρια για αντικειμενική περιγραφή κάποιου περιβάλλοντος. Αντίθετα θα πρέπει η κάθε φράση να στοιχίζεται, να βρίσκει σε αντιστοιχία, με ορισμένη ψυχική κατάσταση. Στον Ιωάννου συναντούμε αυτόν τον δεύτερο τύπο πεζογραφικού λόγου. Διαβάζοντας τα κείμενά του ο αναγνώστης αισθάνεται την αναπνοή του εκάστοτε αφηγητή, την συγκινησιακή του φόρτιση, τον παλμό της εσωτερικής του ζωής. Όταν δίνει στοιχεία από ένα τοπίο, μια γειτονιά, ένα σπίτι, δεν τα περιγράφει αντικειμενικά. Όχι πως τα αλλοιώνει, κάθε άλλο, απλώς ο στόχος του δεν είναι η αντικειμενική αναφορά στο περιβάλλον, αλλά η έκφραση ορισμένου βιώματος ή, αλλιώς, μιας οριακής εμπειρίας. Έτσι, κατά φυσική συνέπεια, ο λόγος του δεν ακολουθεί την αρχιτεκτονική μορφή του περιβάλλοντος, αλλά τη συνειρμική ανταπόκριση του υποκειμένου σ' αυτό το περιβάλλον. Ο συγγραφέας, με άλλα λόγια, αναφέρεται στο περιβάλλον με τον τρόπο της «συνειδησιακής ροής» της γνωστής τεχνοτροπίας των μοντερνιστών πεζογράφων του 20ού αιώνα. Με τη διαφορά,

όπως συμβαίνει σε τέτοιες περιπτώσεις, ότι εφαρμόζεται σύμφωνα με την δική του ιδιοτυπία.

Με αυτόν τον τρόπο ο Ιωάννου έδωσε ένα μεγάλο μέρος από την ανθρωπογεωγραφία της Θεσσαλονίκης, στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφύλιου πολέμου (1941-1949), καθώς και στα νεότερα χρόνια. Είναι μπορώ να πω το καλύτερο μέρος του έργου του. Γεννημένος και μεγαλωμένος στη Θεσσαλονίκη, έζησε τα γεγονότα της δύσκολης μεταπολεμικής εποχής μέσα από το φακό της ευαισθησίας του και τα απέδωσε συχνά με τρόπο συγκλονιστικό. Το πόσο δεμένος ένιωθε με τη Θεσσαλονίκη το λέει ο ίδιος σε ένα κείμενό του, που το 'γραψε όταν ζούσε πια στην Αθήνα. Αντιγράφω τα λόγια του:

«Παρομοιάζω το σώμα μου με την πόλη αυτή —είναι, άλλωστε, η γενέτειρά μου και προς αυτήν είμαι προσηλωμένος πάντοτε. Τόσο τυραννικά διακατέχομαι, ώστε, πράγμα αστείο ίσως, νιώθω καμιά φορά να χαράζεται η τοπιογραφία της απάνω μου, με τα σημάδια της, τα σχήματά της και τα χρώματά της...»⁴

Και συνεχίζει, σε πέντε σελίδες μεγάλου σχήματος, να σχετίζει την τοπιογραφία της Θεσσαλονίκης με τη σωματική του διάπλαση. Σαν στο σώμα του να ήταν κατά ένα τρόπο χαρτογραφημένη η πόλη.

Εκτός από την πόλη της Θεσσαλονίκης, έδωσε κείμενα και από την Αθήνα, στην οποία έζησε τα τελευταία 14 χρόνια της ζωής του. Όχι όμως τόσο επιτυχημένα όσο εκείνα της Θεσσαλονίκης. Ανάμεσα ωστόσο στα αθηναϊκά του γραφτά ξεχωρίζουν δυο σειρές από έξοχα χρονογραφήματα, που δημοσίεψε σε δυο εφημερίδες. Έγραψε επίσης αφηγήματα που αναφέρονται σε διάφορα άλλα μέρη, στα οποία υπηρέτησε ως καθηγητής της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Όλα τα γραφτά του έχουν να κάνουν με μέρη στα οποία έζησε. Μυθιστορήματα δεν έγραψε, ούτε γενικότερα αφηγήματα φαντασίας. Δεν ήταν πεζογράφος των φανταστικών επινοήσεων. Από κράση ήταν συγγραφέας μικρών κειμένων, που τα ονόμαζε «πεζογραφήματα», στα οποία προείχε η ανθρωπιστική ευαισθησία του, η φίνα αισθαντικότητα του, η οξεία παρατηρητικότητα του και το εμπειρικό στοιχείο τους.

Αναφορικά με τα προηγούμενα θα σας διηγηθώ, για να αλαφρύνει κι η ατμόσφαιρα, ένα περιστατικό. Στις 15 του Μάη του 1980 ο Ιωάννου ταξίδεψε από την Αθήνα στα Γιάννινα, στην πόλη στην οποία δυο χρόνια νωρίτερα είχα μετοικήσει από την Αθήνα. Το ταξίδι του οφειλόταν σε πρόσκληση, που του είχε γίνει από τον Τομέα Μεσαιωνικής και Νεοελληνικής Φιλολογίας του τοπικού Πανεπιστημίου, για να διαβάσει κείμενά του στους φοιτητές. Λόγω της φιλίας που μας συνέδεε το διήμερο που πέρασε στα Γιάννινα έμεινε στο σπίτι μου. Όταν έφτασε, μετά τα καλωσορίσματα, τον καφέ, την ξεκούραση, κ.λπ., χωρίς άλλη καθυστέρηση, έπιασε την πολυθρόνα του γραφείου μου και... άρχισε να μιλάει. Ήταν, αλήθεια, μια ασταμάτητη μηχανή απολαυστικού λόγου. Ενός λόγου άνετου, ζεστού, με αρκετές αιχμές χιούμορ. Κι ενώ μιλούσε τόσο πολύ δεν έδινε την εντύ-

⁴ Γιώργος Ιωάννου, «Με τα σημάδια της επάνω μου», περιοδικό Φυλλάδιο, τεύχος 1, Αθήνα, Άνοιξη, 1978. σ. 2.

πωση του φλύαρου ανθρώπου, γιατί μιλούσε έχοντας κάθε φορά κάτι ενδιαφέρον ή ουσιαστικό να πει. Ο προφορικός του λόγος ήταν παρόμοιος με τον γραπτό του, και θα 'λεγε βásiμα κανείς πως έγραφε μιλώντας νοερά.

Όταν λοιπόν κάθισε στην πολυθρόνα, έχοντας απέναντί του εμένα και την Κατερίνα τη γυναίκα μου, άρχισε να μιλάει για το σημαντικό θέμα της ημέρας: το ταξίδι του με το λεωφορείο από την Αθήνα στα Γιάννινα! Ο Ιωάννου με αεροπλάνο δεν ταξίδευε, τον φόβιζε το ύψος, ταξίδεψε μόνο μια φορά, στο Λονδίνο, για να πάρει μέρος σε ορισμένη εκδήλωση, κι αυτό ήταν όλο. Από τ' άλλο μέρος, επειδή ο πατέρας του, που δεν ζούσε πια, ήταν σιδηροδρομικός υπάλληλος, προτιμούσε για λόγους συναισθηματικούς να ταξιδεύει με το τραίνο. Όμως Αθήνα-Γιάννινα είχε μόνο αεροπλάνο και λεωφορείο, έτσι ταξίδεψε αναγκαστικά με το λεωφορείο. Όταν λοιπόν κάθισε και άρχισε να μιλάει, μας έδωσε αμέσως να καταλάβουμε πως αυτό για το οποίο ήθελε να μας μιλήσει ήταν το ταξίδι του και ειδικότερα το επιβατικό κοινό του λεωφορείου. Πρέπει να πω ότι δεν θυμούμαι ούτε τον ειρμό του λόγου του, ούτε αυτούσιο το περιεχόμενό του. Άλλωστε ο συνειρμικός λόγος του Ιωάννου είναι αμίμητος. Θα σας πω απλώς σε γενικές γραμμές τι περίπου μας είπε.

...Μόλις κάθισαν οι επιβάτες στις θέσεις τους και ξεκίνησε το όχημα, εκείνος άρχισε να παρατηρεί τους συνταξιδιώτες του. Από τη σωματική τους διάπλαση, το ντύσιμό τους, τη στάση τους, τις όποιες κουβέντες τους, τη συμπεριφορά τους, οδηγήθηκε σε διαπιστώσεις και συναφείς υποθέσεις.

Σύμφωνα με αυτές οι περισσότεροι επιβάτες είχαν αγροτική προέλευση. Όλοι, σχεδόν, προχωρημένης ηλικίας, θα πρέπει να γύριζαν τώρα στα χωριά τους. Θα είχαν πάει να δουν τα παιδιά τους και τα εγγόνια τους στην Αθήνα, εκεί που τα παιδιά τους είχαν βρει δουλειά. Τώρα οι νέοι δεν κάθονται, όπως άλλοτε, στα χωριά, τραβάνε για τις μεγάλες πόλεις. Τα παιδιά τους βέβαια, οι γαμπροί και οι νύφες τους, θα τους παρακάλεσαν να μείνουν κι άλλο, ή και μόνιμα, μαζί τους. Μα εκείνοι, οι γέροι γονείς, ήθελαν να φύγουν, έμειναν όσο μπορούσαν, απόκαμαν κλεισμένοι, σαν φυλακισμένοι, μέσα στα διαμερίσματα από τις πολυκατοικίες. Καλά είναι τα παιδιά και τα εγγόνια, μα αυτοί έχουν συνηθίσει αλλιώς. Να έχουν κουβεντολόι με τους γειτόνους τους, να έχουν τον κήπο τους, τις κότες τους, τον καθαρό αέρα τους, την ησυχία τους, να ακούνε τα πουλάκια...

Μια μειοψηφία, ιδίως στις πρώτες θέσεις, ήταν αστοί. Όχι τίποτα μεγαλοαστοί, αυτοί δεν ταξιδεύουν με λεωφορεία, έχουν άλλα μέσα —τα λεωφορεία είναι για τη φτωχολογιά. Ετούτοι εδώ ξεχώριζαν από το ντύσιμο, κοστούμι και γραβάτα, το κούρεμα, τη στάση. Ήταν πιο μοδάτοι από τους αγρότες και πιο σθητοί πάνω στο κάθισμα. Επίσης και πιο λιγομίλητοι, αλλά κι όταν μιλούσαν μιλούσαν σιγανόφωνα και δεν ακούγονταν. Κοντολογίς ήταν σοβαρότεροι και διακριτικότεροι, άνθρωποι της καρέκλας και του γραφείου. Μπορεί κι η στάση τους αυτή να ήταν συνέχεια της στάσης στο γραφείο τους. Οι άντρες κυρίως, γιατί οι γυναίκες αστές είναι πιο κινητικές και διαχυτικές. Πάντως δεν πρόκειται για τίποτα αξιωματούχους, υπάλληλοι της σειράς ήταν μάλλον παρά κάτι παραπάνω. Αλίμονο αν τους χρειαστείς ποτέ και πέσεις στα νύχια τους. Τσιμέντο η καρδιά τους, θεός τους το γράμμα του νόμου...

Στο τελευταίο κάθισμα του λεωφορείου, που 'ταν σαν καναπές [στα παλιά αμά-

ξια], μια τριάδα αγοριών, με στρατιωτικά ρούχα, φιλοτραγουδούσαν ρεμπέτικα.

Όλοι οι ρεμπέτες του ντουνιά εμένα μ' αγαπούνε
μόλις θα μ' αντικρίσουνε θυσία θα γενούνε...

Νύχτωσε χωρίς φεγγάρι το σκοτάδι είναι βαθύ
κι όμως ένα παλληκάρι δεν μπορεί να κοιμηθεί...
Θα πάω εκεί στην αραπιά που μ' έχουνε μιλήσει
για μια μεγάλη μάγισσα τα μάγια να μου λύσει...

Τρία λαϊκά παιδιά, στο δικό τους κόσμο. Θα είχαν πάρει άδεια από τις μονάδες τους να πάνε στα σπίτια τους, να δούνε τους δικούς τους. Με το τραγούδι τους διασκεδάζαν τους καημούς τους. Τι να τα περίμενε άραγε αργότερα στη ζωή τους, σε τι δρόμους θα περπατούσαν...

Προσπάθησα να σας δώσω μια ιδέα από την αφήγηση του Ιωάννου. Χωρίς, εννοείται, τις πολλές λεπτομέρειες, την αμεσότητα και τη ζωντάνια του δικού του λόγου. Ταξιδεύοντας από την Αθήνα στα Γιάννινα, με τις παρατηρήσεις και τους συνειρμούς του, συγκρότησε, έτσι πρόχειρα, ένα διήγημα. Αυτός ήταν ο τρόπος του.

Αφού τελείωσε και μας έριξε ένα ερευνητικό βλέμμα, σταθμίζοντας τη διάθεσή μας, έβγαλε από την τσάντα του δυο χειρόγραφα κείμενα. Έγραφε μόνο με το χέρι. «Η γραφομηχανή», έχει πει «δεν σου επιτρέπει να ζωγραφήσεις τη λέξη, να μετάσχεις και με τις κινήσεις σου στην ανάκλησή της. Δεν σου επιτρέπει να θυμηθείς με την κίνηση, καθώς γράφεις μια λέξη, να κάνεις συνειρμούς κινητικούς, να θυμηθείς με το σώμα σου, να σύρεις ακόμα και με τη μυϊκή σου δυνατότητα, τις λέξεις, τις φράσεις, τις παραγράφους, από το χάος στο χαρτί».⁵ Είναι σίγουρο ότι και σήμερα, που έχουμε τους Η/Υ, θα εξακολουθούσε να γράφει με το χέρι. Τέλος πάντων. Αφού έβγαλε τα χειρόγραφα άρχισε να μας διαβάζει το πρώτο. Όταν τέλειωσε, είπαμε πως ήταν πολύ καλό. Έπειτα διάβασε το δεύτερο. Του είπαμε πως δεν ήταν τόσο καλό. Το πήρε και το καταχώνιασε στην τσάντα του, από την οποία έβγαλε ένα τρίτο. Το διάβασε και μας άρεσε. Πολύ καλά, θα διάβαζε στους φοιτητές το πρώτο και το τρίτο.

⁵ Γιώργος Ιωάννου, *Η πρωτεύουσα των προσφύγων*, Κέδρος, Αθήνα, 1985, σ. 243.